
Tomislav Jonjić

RAZARANJE VUKOVARA I
MEĐUNARODNI KAZNENI SUD
ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU

Uvod: definicija problema

Sam spomen *Međunarodnoga tribunala za progon osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnoga humanitarnog prava na području bivše Jugoslavije od 1991.* (MKSJ) u hrvatskoj javnosti (kao i u javnosti drugih država nastalih na području bivše SFR Jugoslavije, osim Slovenije) tijekom posljednja dva desetljeća redovito je izazivao burne reakcije.¹ Većina njih nije dolazila u prvom redu iz stručne javnosti odnosno od stručnjaka za kazneno i međunarodno pravo, nego od laika. Te reakcije su redovito bile snažno obojene političkim aspektom postojanja i djelovanja MKSJ-a. Zato su to sudište i odnos prema njemu petnaestak godina bili među središnjim pitanjima hrvatske unutarnje i vanjske politike, a kad su posrijedi položaj i interesi Hrvata u Bosni i Hercegovini (BiH), ta njegova politička dimenzija bila je još izraženija: MKSJ je bio jedna od važnih poluga strukturnih i personalnih promjena u tamošnjemu političkom životu.

No, sredinom prvog desetljeća XXI. stoljeća MKSJ počinje postupno gubiti tu ulogu te se uglavnom može kazati kako su do danas prevagnula gledišta zagovornika malne bezuvjetne suradnje s tim sudištem, koja su nerijetko poprimala apologetske oblike. To koincidira s ponovnim dolaskom na vlast Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) na čelu s dr. Ivom Sanaderom, nakon parlamentarnih izbora održanih u jesen 2003. godine. Ta je stranka izbore dobila u znatnoj mjeri baš na valu otpora optuženju i suđenju generalima Hrvatske vojske, a sam Sanader – koji je u ranijem razdoblju bio uglavnom bezlična, a u svakom slučaju posve nekarizmatična figura na mahom drugorazrednim političkim položajima – zagospodario je i strankom, pa potom i državom upravo na temelju vatrene nacionalističke retorike u seriji javnih istupanja i *protuhaaških* govora, od kojih je najvažniji i najdramatičniji bio onaj na skupu potpore generalu Mirku Norcu, održanom na splitskoj rivi u veljači 2001. godine.

Je li ta retorika bila puki instrument u planu vodstva HDZ-a za povratak odnosno dolazak na vlast, ili je ona barem u određenoj mjeri odražavala tadašnje stvarno raspoloženje tog vodstva, na današnjem stupnju poznavanja činjenica ne može se sa sigurnošću zaključiti. No, posve je očito da je već do sredine svoga prvog premijerskog mandata Sanader pokazao spremnost na ustupke zahtjevima tzv. međunarodne zajednice (pa tako i MKSJ-a), na način i u mjeri koja je čak

1 Službeni naziv tog tijela Ujedinjenih naroda na engleskom jeziku glasi: *The International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991*. Osim dominantnoga engleskog, još je samo francuski službeni jezik u upotrebi pred MKSJ-om. Na njemu se sudište zove *Tribunal international chargé de poursuivre les personnes présumées responsables de violations graves du droit international humanitaire commises sur la territoire de l'ex-Yugoslavie depuis 1991*.

nadilazila spremnost prethodne, Račanove vlade, da se suradnjom s MKSJ-om, koja je bila protkana ne samo političkim aranžmanima s Tužiteljstvom MKSJ-a nego i čitavom serijom kršenja hrvatskih zakona, posluži kao sredstvom tzv. *detudmanizacije Hrvatske*.² U politici koja je išla za postignućem toga cilja, i Račanova i Sanaderova vlada imale su zdušnu potporu tadašnjega predsjednika Republike Stjepana Mesića, iako se on u nekim drugim segmentima razilazio, pa i sukobljavao s njihovim vladama.

Kao što je Račanova vlada u svojoj *detudmanizacijskoj* strategiji uživala gotovo nepodijeljenu potporu medija, tako je i Sanader postao miljenikom hrvatskih televizijskih i novinskih kuća. Slično kao u Račanovu slučaju, Sanaderova politika i njezina orkestrirana medijska pratnja bili su objašnjavani *europskim razlozima*. Pritom je ostalo trajno nejasno promatra li hrvatska vlada to *približavanje Europi* kao sredstvo osiguranja hrvatskih nacionalnih i državnih interesa ili samo podređuje Hrvatsku interesima Europske unije odnosno interesima međunarodnoga financijskoga kapitala.

U svakom slučaju, dragovoljna predaja tzv. hercegovačke šestorice MKSJ-u u travnju 2004., a naročito uhićenje generala Ante Gotovine u prosincu 2005., simbolički su označili konačni poraz onoga dijela hrvatske javnosti koji je nazivan *protivnikom Haaga*, iako je u tom dijelu bilo zapravo vrlo malo onih koji su isključivali svaku suradnju s MKSJ-om, a prevladavali su oni koji su tu suradnju željeli svesti u okvire koji ne dovode u pitanje suverenitet Republike Hrvatske i smanjuju mogućnosti političke manipulacije optuženjima i suđenjima hrvatskih časnika i dužnosnika u Haagu.³ Jer, kao što će se vidjeti u nastavku ovog teksta, na te dvojbe se ni danas ne može dati jednoznačan i pouzdan odgovor.

Paradoksalno je da je do spomenute pobjede *zagovornika Haaga* došlo upravo u vrijeme kad su neki od istaknutih dužnosnika toga sudišta (poput novinark Florence Hartmann, koja je više godina bila glasnogovornica glavne tužiteljice, ili britanskog pravnik Geoffreyja Nicea, zastupnika optužbe u nizu velikih haaških predmeta), javnosti odškrinuli dotad tvrdo zabravljena vrata MKSJ-a iza kojih su izvirile haaške zakulisne kombinacije te nadmetanja obavještajnih službi i političkih interesa, kojima su pravo i pravda bili tek instrumenti preraspodjele političkoga i gospodarskog utjecaja.

2 Reagirajući na kršenje hrvatskih zakona, napose u obliku fabriciranja, manipulacije i skrivanja dokumenata za potrebe obrane generala Tihomira Blaškića a na štetu nekih drugih hrvatskih optuženika iz srednje Bosne, autor ovog teksta je 2004., u svojstvu branitelja Paške Ljubičića, protiv kojega je u Haagu teкао postupak IT-00-41 zbog zločina u Ahmićima i dr., zatražio izdavanje obvezujućeg naloga (*sub poena*) kako Republici Hrvatskoj, tako i Bosni i Hercegovini. Oba je zahtjeva Raspravno vijeće usvojilo, a suočene s dokazima o manipulaciji, nijedna od tih dviju država nije se ni pokušala žaliti. No, stvar je u javnosti gotovo u cijelosti prešućena, pa se u Hrvatskoj uglavnom drži kako je manipulacije dokumentima bilo samo u *Tuđmanovo doba*. Činjenice pokazuju, međutim, da ne postoji pravomoćna sudska odluka kojom bi bile verificirane te manipulacije u Tuđmanovo doba, ali postoje takve odluke koje potvrđuju protuzakonito ponašanje vlasti u Mesićevo i Račanovo doba.

3 Prstima jedne ruke mogli bi se nabrojiti oni hrvatski pravnici koji su zastupali pravno neodrživo gledište da se u obrambenom ratu ne može počinuti ratni zločin (odnosno teško kršenje međunarodnog prava oružanih sukoba). Naravno, većina medija je nekoliko takvih, eksczesnih i posve neodgovornih tvrdnji iskoristila da bi *protivnike Haaga* prikazala kao ignorante vrijedne tek podsmijeha.

Iako su ti malobrojni haaški *zviždači* postupali svaki iz svojih razloga (koji nikad nisu bili istovjetni s naivnim idealizmom) i računa (koje bi samo naivni idealisti prozvali zaštitom interesa pravde) te istodobno svaki sa svojim osjećajem za mjeru u kojoj će činjenice otkriti, reinterpretirati ili prikriti, njihovi su javni istupi zapravo potvrđivali ključne teze *protivnika Haaga*: da se haaško Tužiteljstvo u svome radu političkim interesima ravna barem onoliko, ako ne i više, koliko se ravna osjećajem za pravdu, poštivanjem međunarodnoga humanitarnog prava te Statuta MKSJ-a i tamošnjega Pravilnika o postupku i dokazima. To pokazuje da razlozi simboličkoga i političkoga odnosno uopće društvenog poraza *protivnika Haaga* ne počivaju na haaškome Churchillpleinu, gdje je smještena glavna zgrada MKSJ-a, pa ni u političkim labirintima Bruxellesa nego ih valja tražiti drugdje, ponajprije u Hrvatskoj, i to u neraščišćenim odnosima nakon sloma komunizma i raspada Jugoslavije te stvaranja demokratske i samostalne hrvatske države.⁴

No, kako je optužnica protiv generala Ante Gotovine, Ivana Čermaka i Mladena Markača sadržavala i inkriminacije koje su se kolokvijalno nazivale „prekomjernim granatiranjem Knina“,⁵ dugotrajno suđenje – pravomoćno okončano 16. studenoga 2012. oslobođanjem Gotovine i Markača – i u laičkoj i u stručnoj javnosti neminovno je izazivalo usporedbu grada Knina, koji je Hrvatska vojska 1995. oslobodila praktično netaknuta, s razaranjem Vukovara koji je u trenutku srpsko-jugoslavenske okupacije bio hrpa ruševina. Ta usporedba nametala je najmanje dva pitanja: je li Tužiteljstvo MKSJ-a različito pristupilo sudbini Vukovara i sudbini Knina, i ako jest, što je službena Hrvatska poduzela da toga različitoga pristupa ne bude.

Razaranje Vukovara i utemeljenje MKSJ-a

Višemjesečna opsada i strahovito razaranje Vukovara te okupacija toga hrvatskoga grada nisu izazvali jednake reakcije u Hrvatskoj i u svijetu.⁶ Brutalnost velikosrpske agresije i okrutni zločini nad nesrpskim pučanstvom nesumnjivo su

4 Jednim od temelja nastanka moderne hrvatske države proglašeno je tzv. nacionalno pomirenje. Već i najpovršnija raščlamba pokazuje da ta zamisao u Hrvatskoj nikad nije shvaćena kao (apsolutno prihvatljivo i poželjno) mirenje ljudi bez obzira na ideologije nego kao (nemoguće i neizvedivo) mirenje samih ideologija. Rječito o tome govore programski dokumenti HDZ-a, u kojima se pokušava spojiti nespojivo: starčevićanski hrvatski nacionalizam, sveslavensko-agrarističke koncepcije braće Radić i jugoslavensko-komunistička ideološka baština tobožnje hrvatske ljevice. To je glavni razlog zbog kojega se danas može i empirijski dokazati da to nacionalno pomirenje nije dovelo do anuliranja višedesetljetnog jaza između pristaša jugoslavenstva i komunističke ideologije na jednoj, te hrvatske nacionalne misli na drugoj strani.

5 Prvotna optužnica (*Initial Indictment*) u predmetu MKSJ-a, *IT-01-45, Tužiteljica protiv Ante Gotovine*, datirana je 8. lipnja 2001., a objavljena 26. srpnja 2001. te je kasnije u više navrata mijenjana, a postupak protiv Gotovine spojen je s postupkom protiv Ivana Čermaka i Mladena Markača, koji su optuženi 24. ožujka 2004., a optužnica protiv njih objavljena je 8. ožujka 2004. godine. Prvostupanjska odluka kojom je oslobođen general Čermak, dok su druga dva generala HV-a proglašena krivima, objavljena je 15. travnja 2011. godine.

6 Ovdje je preuzet donekle izmijenjeni dio rasprave „Hrvatska pred sudom“, koju sam objavio u *Hrvatskoj reviji*, 9/2009., br. 3, Zagreb, 2009., 4-15.

pridonijeli međunarodnom priznanju Republike Hrvatske, ali je hrvatska javnost očekivala još nešto: iz dana u dan pojavljivali su se zahtjevi za međunarodnim kaznenopravnim progonom zločinaca. Ti zahtjevi su dolazili kako iz reda uglednih stručnjaka tako i od *običnih ljudi*, i nije ih u pitanje dovodila nijedna relevantna politička snaga u Hrvatskoj. Ta činjenica podjednako govori o naivnome pouzdanju koje je hrvatska javnost imala u tzv. međunarodnu zajednicu i načela na koja se ona verbalno pozivala, ali istodobno, čak i više, o prevladavajućem osjećaju da je Hrvatska žrtva agresije i da zato ima ne samo pravo nego i dužnost zahtijevati (međunarodnu) pravdu. Jer, da se je u hrvatskoj javnosti držalo kako hrvatska pozicija u etičkome i pravnom pogledu nije tako čista, zahtjevi za utemeljenjem međunarodnoga kaznenog sudišta ne bi bili tako glasni i jedinstveni.

Vodeći politički krugovi u tzv. međunarodnoj zajednici za to, međutim, nisu pokazivali previše simpatija. Unatoč tomu što je tragedija Vukovara izazvala zgražanje dijela javnosti, politička elita je, kao i u prethodnim desetljećima, nastavila zazirati od stvaranja međunarodnoga kaznenog sudišta, posve svjesna da bi on mogao sputati i ostvarenje njezinih ciljeva, a napose metoda kojima su se ti ciljevi tradicionalno ostvarivali.⁷ No, bilo je tu i drugih razloga. Iako su srpska politika i agresija na Hrvatsku doživljavali iz dana u dan sve snažnije osude demokratske javnosti, SAD i politička klasa tadašnje Europske zajednice (EZ) dugo su pokušavali spasiti jugoslavensku državu,⁸ a na sličnim pozicijama bila je i Rusija, koja se sporo oporavljala od traumatičnog procesa raspada SSSR-a. Bez obzira na to što međunarodno pravo oružanih sukoba regulira i one sukobe koji se u pravnoj doktrini nazivaju unutarnjima ili nemeđunarodnima,⁹ svima je bilo potpuno jasno da bi

7 U spomenutoj raspravi „Hrvatska pred sudom“ ukratko su opisani i pokušaji utemeljenja međunarodnoga kaznenog sudišta kroz povijest, kao i neki problematični aspekti suvremenoga međunarodnoga kaznenog sudovanja, poput suđenja Sadamu Huseinu.

8 U razgovoru sa srpskim članom Predsjedništva SFRJ, Borisavom Jovićem, predsjednik Komisije EZ-a Jacques Delors izjavio je kako je EZ „uvijek“ željela očuvati Jugoslaviju. Borisav Jović, *Posljednji dani SFRJ. Izvodi iz dnevnika*, Beograd, 1995., 328-337. Njemački ministar vanjskih poslova Hans Dietrich Genscher u intervjuu objavljenom u bečkom *Kurieru* 11. studenoga 2008. ne krije da je „i tada i danas žalio zbog toga što je ondašnji predsjednik srpske vlade Milošević ratom protiv Slovenije i Hrvatske razorio Jugoslaviju“ (*Hrvatsko slovo*, 14/2008., br. 709, 21. studenoga 2008., 5).

9 O ne uvijek jasnoj granici između nemeđunarodnih i međunarodnih oružanih sukoba v. Jean S. PICTET (ur.), *I Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. Commentary*, International Committee of the Red Cross, Geneva, 1952., 49-52 i dr.; J. S. PICTET (ur.), *III Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War. Commentary*, International Committee of the Red Cross, Geneva, 1960., 22-23 i dr.; Yves SANDOZ – Christophe SWINARSKI – Bruno ZIMMERMANN (ur.), *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, International Committee of the Red Cross, Geneva, 1987., str. 1349, par. 4453; Ingrid DETTER, *The Law of War*, Cambridge University Press, London, 2002., 49; Juraj ANDRASSY – Božidar BAKOTIĆ – Maja SERŠIĆ – Budislav VUKAS, *Međunarodno pravo*, 3 dio, Zagreb, 2006., 133 i dr. I Bassiounijevo je povjerenstvo isticalo kako je teško neprijeporno odrediti imaju li sukobi u Hrvatskoj i BiH značaj unutarnjih ili pak međunarodnih oružanih sukoba, o čemu dakako ovisi primjena prava. Iako je donošenje konačne odluke prepušteno sudu, Povjerenstvo je ocijenilo da „značaj i složenost oružanih sukoba o kojima je riječ, zajedno s mnoštvom sporazuma o humanitarnom pravu što su ih zaraćene strane zaključile između sebe, opravdava stajalište Komisije po kojem se na sve oružane sukobe na prostoru bivše Jugoslavije, treba primijeniti pravo koje vrijedi za međunarodne oružane sukobe“ („Završno izvješće Bassiounijeve povjerenstva“, para. 42-44, u: *Međunarodni sud za ratne zločine na području bivše Jugoslavije*, Zagreb, 1995., 256-257.). O karakteru tog sukoba u više navrata je stajalište zauzimao i MKSJ, a o njemu se često raspravljalo i među stručnjacima za međunarodno te kazneno pravo.

utemeljenje međunarodnoga kaznenog sudišta za zločine koji su do tada počinjeni u Sloveniji, a napose u Republici Hrvatskoj, implicirali međunarodno priznanje raspada Jugoslavije te priznanje nastanka novih država na njezinu području. Zbog toga, a tek u manjoj mjeri zbog poslovične inertnosti mehanizama svjetske organizacije, vrlo nevoljko se reagiralo na inicijative za stvaranjem međunarodnoga kaznenog suda.

Dok je Hrvatska izborila priznanje u jednoj vrlo kompleksnoj diplomatskoj situaciji koja je rezultirala i prerastanjem SR Njemačke iz političkog patuljka u europsku velesilu, situacija u BiH bila je puno zamršenija, a opseg počinjenih zločina još i veći nego u Hrvatskoj. Zbog etničke i konfesionalne raznorodnosti te zemlje, složenoga ustavnopravnog poredka i nepomirljivih razlika u pogledima nacionalnih elita na mogućnost njezina opstanka i budućnosti, i vojnopolitički razvitak u BiH je bio puno složeniji. Nedosljedna politika tzv. međunarodne zajednice i velikosrpska agresija stvorili su okolnosti u kojima je 1993./94. izbio i hrvatsko-muslimanski sukob. Oružani sukobi su već od jeseni 1991. ugrožavali i civilno pučanstvo u rubnim dijelovima BiH koje je bilo izloženo brutalnim nasiljima, ali i osoblje Promatračke misije EZ-a odnosno Ujedinjenih naroda.

S obzirom na zaoštavanje suprotnosti i samo naizgled izolirane oružane sukobe na Bliskome i Srednjem istoku, pogoršanje situacije u BiH prijetilo je dalekosežnim političkim reperkusijama i izvan područja jugoistočne Europe. Sve te okolnosti navele su UN da poduzme aktivnosti s ciljem zaštite normi međunarodnoga humanitarnog prava. Vijeće sigurnosti (VS) je rezolucijom 764 (1992.) od 13. srpnja 1992. potvrdilo kako su sve strane u sukobu dužne postupati u skladu sa svojim obvezama prema međunarodnome humanitarnom pravu, a osobito prema Ženevskim konvencijama od 12. kolovoza 1949., podsjećajući kako se odgovornima za protupravno ponašanje smatraju osobe koje teško krše te konvencije ili zapovijedaju njihovo kršenje.¹⁰ Ženevske konvencije i Dopunske protokole I. i II. bivša SFRJ je ratificirala 21. travnja 1950. odnosno 11. lipnja 1979., a temeljem sukcesije one su ostale obvezatnima i za države nastale nakon njezina raspada: Slovenija ih je preuzela 26. ožujka 1992., Hrvatska 11. svibnja 1992., a BiH 31. prosinca 1992.

Rezolucijom 771 (1992.) od 13. kolovoza 1992. VS UN-a je izrazilo ozbiljnu zabrinutost zbog stalnih izvješća o učestalim kršenjima međunarodnoga humanitarnog prava na teritoriju bivše Jugoslavije, a osobito u BiH, uključujući izvješća o masovnim prisilnim protjerivanjima i deportacijama civila, zatvaranju i zlostavljanju civila u sabirnim centrima, namjernim napadajima na civile, bolnice i vozila hitne pomoći, ometanju isporuke humanitarne pomoći civilnom stanovništvu te hotimičnom i bezobzirnom razaranju i uništavanju imovine. Ujedno je ponovno pozvalo strane u sukobu da se pridržavaju svojih obveza te prekinu s povredama međunarodnoga humanitarnog prava. VS UN-a poziva države i međunarodne organizacije da prikupe provjerene informacije i stave ih na raspolaganje Vijeću te traži od Glavnoga tajnika da te informacije sistematizira i o njima izvijesti Vijeće, dajući mu preporuke za djelovanje. Na koncu Vijeće ističe da postupa u skladu s

10 *Ujedinjeni narodi – Rezolucije o BiH* (dalje: *UN – Rezolucije o BiH*). Uredio Anđelko Milardović, Osijek – Mostar, 1995., 27-29.

Poglavljem VII. Povelje UN-a i najavljuje da će, ne pokore li se sukobljene strane odredbama rezolucije, poduzeti i druge mjere.¹¹

To je bio nagovještaj da je razdoblje pasivnosti svjetske organizacije na izmaku. Poglavlje VII. Povelje UN-a definira, naime, djelovanje UN-a u slučaju prijetnje miru, narušenja mira i čina napadaja (agresije).¹² Ta naizgled jasna sintagma u sebi krije mnoge nejasnoće. U teoriji međunarodnoga prava općenito se smatra kako je utvrđivanje prijetnje miru, narušenja mira i čina napadaja „otežano ne samo zbog značaja koji imaju u tom postupku politički razlozi nego i zbog nejasnoća o tome šta podrazumevamo pod gornjim izrazima... Ono se u praksi pokazalo više kao politički akt nego izraz tumačenja odredaba Povelje, odnosno činjeničnog stanja“.¹³ Budući da prema čl. 29. Povelje, „Vijeće sigurnosti može stvoriti pomoćne organe koje smatra potrebnima za vršenje svojih zadataka“,¹⁴ pokazalo se da je tim rezolucijama otvorena mogućnost utemeljenja posebnoga sudišta za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije.

No, to se moglo postići samo vrlo ekstenzivnim tumačenjem odredaba čl. 39.-41. Povelje UN-a, koje reguliraju uvođenje privremenih mjera u slučaju prijetnje miru, narušenja mira i čina napadaja. Članak 29. Povelje nikada prije nije bio iskorišten za stvaranje sudišta, iako su tijekom desetljeća osnovana brojna „pomoćna tijela“ VS UN-a.¹⁵ Ta okolnost je bacala sjenu na legalnost utemeljenja MKSJ-a. U doktrini, a onda i u pojedinim postupcima pred Tribunalom, istican je niz argumenata protiv. Primjerice, može li VS UN-a, koji sam nema nikakvih sudskih ovlasti, te nepostojeće ovlasti prenositi na vlastito tijelo. Nadalje, ako su norme iz Poglavlja VII. Povelje obvezujuće za sve države, zašto su neke države (SAD, Njemačka) faktično negirale tu obvezatnost te su – u konzultacijama s MKSJ-om, koji je prešutno dopustio kršenje čl. 29. vlastitoga Statuta – donijele vlastite propise o izručenju optuženika? Također valja imati na umu da čl. 40. Povelje UN-a izrijekom predviđa kako „privremene mjere nipošto ne diraju prava, zahtjeve ili položaj odnosnih stranaka“, a čl. 41. isključuje upotrebu „oružane snage“ radi provedbe odluka VS UN-a. U tom smislu moglo se braniti stajalište da „privremena mjera“ u obliku stvaranja MKSJ-a i prihvaćanja njegova Statuta zadire u prava i položaj stranaka (država) time što trajno ograničava njihovu suverenost, kao i to da njegovo djelovanje u praksi ponekad uključuje upotrebu oružane snage (npr. u slučajevima uhićenja pojedinih optuženika od strane naoružanih pripadnika UN-a). Kritičari legalnosti utemeljenja MKSJ-a još su isticali da je njegovo osnivanje u neskladu s čl. 2. st. 7. Povelje UN-a, koja priječi UN-u da se miješa u poslove iz unutarnje nadležnosti država, dodajući i da je ustrojenje posebnoga tribunala

11 UN – Rezolucije o BiH, 33-34.

12 Povelja Ujedinjenih naroda. Prijevod s uvodom i bilješkama izradio Institut za međunarodno pravo i međunarodne odnose u Zagrebu, Zagreb, 1964., 52-57.

13 Vlado BENKO, Problemi međunarodne bezbednosti posle drugog svetskog rata, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, 19/1972., br. 2-3, Beograd, 1972., 215.

14 Povelja Ujedinjenih naroda, 49.

15 Primjerice, Odbor vojnog stožera (u smislu čl. 45-47. Povelje), Povjerenstvo za razoružanje, Odbor za kolektivne mjere, Odbor stručnjaka, Odbor za primanje novih članova, povjerenstva i ustanove *ad hoc* za određena pitanja (Indonezija, Indija i Pakistan, Palestina, Angola, Kongo i sl.).

protivno načelu univerzalnosti, kao jednom od temeljnih načela međunarodnoga prava. Nakon osnivanja stalnoga Međunarodnoga kaznenog suda (*International Criminal Court, ICC*) ističe se i razlika u (ugovornom) načinu nastanka toga stalnog međunarodnoga kaznenog sudišta u odnosu na *ad hoc* sudove.¹⁶

Čini se da su argumenti osporavatelja legalnosti utemeljenja MKSJ-a izvorno bili barem jednako uvjerljivi kao argumenti njegovih zagovornika. No dijelom i zbog političkih razloga, u najvećem dijelu doktrine svi su prigovori kritičara otklonjeni. Također su sudska vijeća MKSJ-a u svim predmetima u kojima su obrane osporavale legalnost i mjerodavnost tog tribunala, takve prigovore odbila.¹⁷ Ipak, kako napominje Josipović, vrlo je karakteristično da u procesu utemeljenja ICC-ja nijedna od država sudionica Diplomatske konferencije u ljeto 1998. nije ni pomišljala ICC-ju dati onakve ovlasti koje je VS UN-a dodijelio MKSJ-u.¹⁸ Ta nesumnjivo točna ocjena baca dodatno svjetlo i na raspravu o legalnosti utemeljenja MKSJ-a, pa se ne smije pretjerano hrabrom držati ocjena da će o tome biti još ozbiljnih rasprava u budućnosti, kad problem izgubi dnevopolitičku dimenziju.

Vijeće sigurnosti UN-a usvojilo je 6. listopada 1992. rezoluciju 780 (1992.), kojom se od Glavnog tajnika traži osnivanje povjerenstva stručnjaka koje će ispitati i analizirati obavijesti dostavljene u skladu s rezolucijama VS UN-a 771 (1992.) od 13. kolovoza 1992. i 780 (1992.) od 6. listopada 1992., s nakanom da to povjerenstvo dostavi Glavnom tajniku zaključke o dokazima o teškim povredama međunarodnoga humanitarnog prava počinjene na području bivše Jugoslavije od 1991.¹⁹ Također je VS UN-a rezolucijom 787 (1992.) od 16. studenoga 1992. zatražio da to povjerenstvo nastavi istragu u ovoj stvari, osobito u odnosu na praksu tzv. etničkoga čišćenja.²⁰ Tadašnji glavni tajnik UN-a Boutros Boutros-Ghali imenovao je 26. listopada 1992. peteročlano povjerenstvo, kojemu je prvi predsjednik bio nizozemski pravni stručnjak Frits Kalshoven. No, kako je Kalshoven već u listopadu podnio ostavku, to je povjerenstvo u povijest ušlo pod imenom njegova

16 Argumente za i protiv legalnosti utemeljenja MKSJ-a v. u: Davor KRAPAC, Međunarodni kazneni sud za teška kršenja međunarodnoga humanitarnog prava na području bivše Jugoslavije od godine 1991. Pregled glavnih povijesnih, međunarodno-pravnih i kaznenopravnih pitanja, *Međunarodni sud za ratne zločine na području bivše Jugoslavije*, 22-25; Ivo JOSIPOVIĆ, *Haaško implementacijsko kazneno pravo*, Zagreb, 2000., 10-13, 43-49, 70 i dr. Usp. Ivo JOSIPOVIĆ – Davor KRAPAC – Petar NOVOSELEC, *Stalni Međunarodni kazneni sud*, Zagreb, 2001., 48-49. Nekima od tih pitanja opširnije se bavi i Glavni tajnik u svome Izvješću u skladu s paragrafom 2. Rezolucije 808 Vijeća sigurnosti (1993.). Taj je dokument dostupan pod naslovom: *Report of the Secretary General Pursuant to Paragraph 2 of Security Council Resolution 808 (1993)*, U. N. Doc. S/25704, Corr. 1 and Add. 1, of May 3, 1993. Na hrvatskom je to izvješće prvi put objavljeno na str. 223-245 već citirane knjige *Međunarodni sud za ratne zločine na području bivše Jugoslavije*, koju je 1995. priredio dr. Davor Krapac, a objavili Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava i Hrvatski pravni centar (ur. Ivan Zvonimir Čičak).

17 Osobito važnu ulogu imala je rasprava o nadležnosti MKSJ-a u postupku protiv Duška Tadića (ICTY, IT-94-1-AR72, *Prosecutor v. Duško Tadić*, Decision of Defense Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, of 2 October 1995).

18 I. JOSIPOVIĆ, *Haaško implementacijsko kazneno pravo*, 4. Na istome mjestu pisac nastavlja da to „ne dovodi u pitanje legitimitet i legalitet MKSJ. To možda dovodi u pitanje moralnost politika koje su diktirale takva rješenja. Dovodi u pitanje načelo jednakosti država i potvrđuje da i u međunarodnom pravu, kao i u nacionalnim pravima, među jednakima ima i 'jednakijih'“.

19 UN – *Rezolucije o BiH*, 37-38.

20 Isto, 43-47.

nasljednika, u pravničkim krugovima nadaleko poznatoga egipatskog profesora Cherifa Bassiounija („Bassiounijevo povjerenstvo“).

Povjerenstvo je započelo radom u studenome 1992., a završilo ga je u travnju 1994. godine. Prikupilo je oko 65.000 stranica pisanog materijala i obilje drugih dokaza. Dva privremena izvješća Boutros-Ghali je predao Vijeću sigurnosti u prilogu svojih pisama od 9. veljače 1993. (S/25274) i 5. listopada 1993. (S/26545). Već u prvome privremenom izvješću Bassiounijevo je povjerenstvo „napose spomenulo da bi, u slučaju da Vijeće sigurnosti ili neko drugo tijelo Ujedinjenih naroda odluči utemeljiti jedan ad hoc međunarodni sud, takva odluka morala biti u skladu sa smjerom njegova rada“.²¹ Konačno izvješće Povjerenstva obuhvaća i nekoliko aneksa s istragama i analizama, ukupnog opsega oko 3000 stranica. Završno izvješće Bassiounijeva povjerenstva ima 321 paragraf, a u njemu je potanko opisan način osnivanja i sastav te metode rada i zaključci stručnjaka koji u komisiji – naglašava se – djeluju u svoje ime, a ne kao predstavnici svojih država. U pismu Boutros-Ghaliju od 6. svibnja 1994. Bassiouni je predložio da se izvješće s priložima objavi.²²

Pored Bassiounijeva povjerenstva, za osnivanje *ad hoc* suda za područje bivše Jugoslavije snažno se zalagao Tadeusz Mazowiecki, kojega je kao posebnog izvjestitelja 1992. imenovalo Povjerenstvo UN-a za ljudska prava, kao i supredsjedatelji Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji Cyrus Vance i sir David Owen te velik broj političara, humanitarnih i javnih radnika itd.²³

Već na temelju šokantnih podataka iz prvoga privremenog izvješća Bassiounijeva povjerenstva, koje je Glavni tajnik UN-a prosljedio predsjedatelju Vijeća sigurnosti 9. veljače 1993.,²⁴ VS UN-a je rezolucijom 808 (1993.) od 22. veljače 1993. donio načelnu odluku o osnivanju MKSJ-a. U rezoluciji se izrijekom navodi kako je riječ o *ad hoc* sudištu koje ima stati na kraj teškim kršenjima međunarodnoga humanitarnog prava, jer takvo stanje „predstavlja prijetnju međunarodnomu miru i sigurnosti“. Izražavajući odlučnost da se zločini zaustave, a odgovornima za njih sudi, VS UN-a ujedno ocjenjuje da bi stvaranje jednoga međunarodnog suda „u specifičnim okolnostima“ na području bivše Jugoslavije „pridonijelo uspostavi mira“.²⁵

Svakom je promatraču, dakle, najkasnije tada moralo biti jasno da, i prema slovu same te načelne odluke, MKSJ pored kaznenopravne svrhe ima bjelodano političko poslanje. Glavni tajnik UN-a, doduše, u svome Izvješću od 3. svibnja 1993. nastoji umanjiti to političko poslanje, svodeći sve na tvrdnju da MKSJ „ima ograničen domašaj i svrhu: vođenje kaznenog postupka protiv osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnoga humanitarnog prava počinjena na području bivše

21 „Izvješće Glavnog tajnika u skladu s paragrafom 2. Rezolucije 808 Vijeća sigurnosti (1993.)“ (dalje: Izvješće Glavnog tajnika), para. 9. *Međunarodni sud za ratne zločine*, 224.

22 „Završno izvješće Komisije stručnjaka osnovane u skladu s rezolucijom 780 (1992.) Vijeća sigurnosti UN“ (dalje: „Završno izvješće Bassiounijeva povjerenstva“), *Međunarodni sud za ratne zločine*, 249-333. Na tom mjestu nisu objavljeni aneksi Završnog izvješća.

23 I. JOSIPOVIĆ i dr., *Stalni Međunarodni kazneni sud*, 46-47.

24 „Izvješće Glavnog tajnika“, para. 10. *Međunarodni sud za ratne zločine*, 224-225.

25 *UN – Rezolucije o BiH*, str. 49-50.

Jugoslavije nakon 1991²⁶. No, pravi smisao takve njegove stilizacije nije isključenje političke svrhe MKSJ-a, nego preciziranje da se njegovim utemeljenjem ne ustanovljuje opća međunarodna kaznena mjerodavnost, niti se ustanovljuje stalni međunarodni kazneni sud.²⁷

U skladu sa zahtjevom rezolucije 808 (1993.), Glavni tajnik UN-a je 19. travnja 1993. obavijestio predsjednika Vijeća sigurnosti da će VS UN-a najkasnije do 6. svibnja 1993. primiti njegovo „izvješće o svim aspektima ovoga predmeta“. U međuvremenu je primio velik broj prijedloga, primjedbi i sugestija država, nevladinih organizacija i skupina stručnjaka. U Izvješću koje je početkom svibnja 1993. podnio VS UN-a, Glavni je tajnik izložio kronologiju aktivnosti te analizirao temeljna pitanja međunarodnoga humanitarnog prava i pravna odnosno organizacijska pitanja skopčana s osnivanjem tribunala. Izvješću je priložen i nacrt Statuta MKSJ-a.²⁸ Rezolucijom 827 (1993.) od 25. svibnja 1993. prihvaćeno je Izvješće Glavnog tajnika i Statut tribunala, čime je osnovan MKSJ, koji se sastoji od sudskih vijeća, tajništva i ureda tužitelja.²⁹

Hrvatska prema MKSJ-u: zapanjujuća pasivnost

U prvo vrijeme velikosrpska je agresija izazvala veliko zanimanje i stručnih, pravničkih krugova. U stručnim časopisima i dnevnome tisku naveliko se raspravljalo o tome imaju li sukobi na području bivše Jugoslavije značaj unutarnjih ili međunarodnih oružanih sukoba, što je bilo zanimljivo i u svjetlu rasprave o nastanku samostalne hrvatske države odnosno u svjetlu očekivanoga međunarodnog priznanja Republike Hrvatske.³⁰ Razumljivo, rješenje tih doktrinarnih pitanja umnogome je određivalo i razmišljanja o eventualnom utemeljenju međunarodnoga kaznenog sudišta. Prvi prijedlozi i zahtjevi za utemeljenje *ad hoc* sudišta pred kojim bi odgovarale osobe odgovorne za teška kršenja međunarodnoga humanitarnog prava na području bivše Jugoslavije javljaju se u jesen 1991., upravo u vrijeme opsade Vukovara.³¹ Hrvatski su pravni stručnjaci već u prosincu 1991. upozoravali da i javnost i visoko rangirani dužnosnici Republike Hrvatske očekuju kako će rat-

26 „Izvješće Glavnog tajnika“, para. 12. *Međunarodni sud za ratne zločine*, 225.

27 Isto.

28 „Izvješće Glavnog tajnika“, *Međunarodni sud za ratne zločine*, 223-245.

29 Zbog prostornih ograničenja, ovdje se ne ćemo upuštati u potanji opis ustroja MKSJ-a i općenitu analizu njegovih temeljnih pravnih dokumenata.

30 O tim pitanjima se raspravlja, primjerice, u tematskom broju časopisa *Zakonitost*, 45/1991., Zagreb, studeni-prosinac 1991., gdje je objavljen niz zanimljivih članaka vodećih hrvatskih stručnjaka: Petra NOVOSELCA („Krivičnopravni aspekti rata u Hrvatskoj“), Božidara BAKOTIĆA („Primjena međunarodnog prava na oružani sukob u Hrvatskoj. Stanje do 1. listopada 1991. godine“), Vladimira Đure DEGANA („Običajno međunarodno ratno pravo“), Franje BAČIĆA („Krivičnopravni aspekti rata u Republici Hrvatskoj“), Ive JOSIPOVIĆA („Marginalije povodom mogućeg procesuiranja ratnih zločina počinjenih u ratu u Hrvatskoj“) i dr.

31 D. KRAPAC, „Međunarodni kazneni sud“, 19.

nim zločincima suditi međunarodni sud. No istodobno su ta očekivanja ocijenjena pretjeranima i preoptimističnima.³²

Države su se, po logici stvari, protivile svakom presedanu koji bi išao za ograničenjem njihove suverenosti, a u tome su prednjačile velesile. Francuska, Velika Britanija i Rusija ni jednim novčićem nisu poduprle rad Bassiounijeva povjerenstva, a Amerikanci su dali skromnih 500.000 dolara. *The Economist* je vrlo brzo uočio da samo kod SAD-a postoji politička volja da se osnuje MKSJ.³³ Iz kasnijega američkog opiranja osnutku stalnoga Međunarodnoga kaznenog suda, posve je jasno da su u slučaju MKSJ-a politički razlozi prevagnuli pred načelnima. Dok je velikosrpski agresor razarao samo hrvatske gradove i sela te ubijao i protjerivao nesrpsko civilno pučanstvo u Hrvatskoj, utemeljenje međunarodnoga kaznenog sudišta činilo se vrlo daleko. No, rat u BiH takve je zahtjeve iz sfera očekivanja javnosti i nadanja stručnih krugova preselio u sfere političkog odlučivanja. Ondje je najveći broj žrtava velikosrpske agresije pripadao Muslimanima (Bošnjacima), što je otvaralo rizik od izraza solidarnosti islamskoga svijeta, koji je mogao poprimiti i oblike koji su Zapadu bili problematičniji.³⁴

U vrijeme priprema za osnivanje međunarodnoga kaznenog suda za ratne zločine na području bivše Jugoslavije, Republika Hrvatska je snažno podupirala tu zamisao. Najvažniji hrvatski politički čimbenici u više su navrata izrazili uvjerenje da velikosrpska agresija i u njoj počinjeni zločini zaslužuju suđenje pred međunarodnim kaznenim sudištem. U kasnijim se godinama nerijetko isticalo kako je Hrvatska jedna od država utemeljiteljica MKSJ-a. I prema ocjeni Bassiounijeva povjerenstva, ta je hrvatska potpora bila ne samo načelne, političke, nego i tehničke naravi.³⁵ Iz toga se mogu izvući najmanje dva zaključka: prvo, da je Hrvatska doista željela stvaranje posebnoga međunarodnoga kaznenog sudišta za zločine počinjene na području bivše Jugoslavije, i drugo, da je hrvatsko državno vodstvo bilo uvjerenjeno kako će sva odgovornost za zločine pasti na agresora. Bez obzira na to što su se očekivanja i nade hrvatske javnosti činili nerealnima, te činjenice, kao što je istaknuto, ne valja podcijeniti ni u političkome ni u sociološkom smislu jer se tek iz njih mogu shvatiti njezine kasnije frustracije, negodovanja i prosvjedi. Nema potanjih studija o motivima i dosezima takvih očekivanja, ali se ona vjerojatno mogu tumačiti uvjerenjem da je odgovornost za zločine na agresorskoj strani, i da postoje etički i politički razlozi za ustanovljenje međunarodnog sudišta koje će trojnoj svjetskoj javnosti pokazati što se doista događa na području bivše Jugoslavije.

To nipošto ne znači da je službena Hrvatska zauzela stajalište kako se u obrambenom ratu ne mogu počinuti zločini, nego je vjerojatno – osloncem na iskustva Drugoga svjetskoga rata – procjenjivala da će samim ratnim pobjednicima, u koje se Hrvatska s pravom ubrajala, biti prepušten progon prijestupnika iz vlastitih

32 I. JOSIPOVIĆ, „Marginalije povodom mogućeg procesuiranja ratnih zločina“, 1300.

33 Podatak navodi D. Krapac u predgovoru knjige *Međunarodni sud za ratne zločine*, XX.-XXI.

34 Pitanje je u kojoj je mjeri pojačano vojno angažiranje Zapada u ratu na Srednjem istoku (Irak 1991.) pridonijelo osnivanju MKSJ-a. Nastupajući pred Senatom, prvi je američki veleposlanik u Sarajevu nekoliko godina kasnije otvoreno izjavio kako je njegova ključna zadaća u BiH pokazati da Washington – unatoč politici na Bliskome i Srednjem istoku – ne gaji protumuslimanske osjećaje.

35 „Završno izvješće Bassiounijeva povjerenstva“, para. 35. *Međunarodni sud za ratne zločine*, 255.

redova, drugim riječima, da se pobjednicima ne će suditi pred međunarodnim sudom.³⁶ Čini se da se ničim drugim ne da objasniti zapanjujuća pasivnost kojom su hrvatske vlasti i hrvatske strukovne udruge promatrale nastanak MKSJ-a.

Izvjješćujući 3. svibnja 1993. Vijeće sigurnosti o nastanku ovog tribunala, Glavni tajnik UN-a izrijekom je napomenuo kako je, sukladno zahtjevima Vijeća, pozvao zemlje članice i međunarodne organizacije da upute svoje preporuke, prijedloge i opaske o utemeljenju međunarodnoga kaznenog sudišta za bivšu Jugoslaviju. Svoje je prijedloge i opaske uputilo 29 zemalja članica, jedna nečlanica (Švicarska) i brojne međunarodne organizacije i udruge. Među onima koji su svoje primjedbe uputili, bile su Jugoslavija i Slovenija, ali nije bilo Hrvatske! Oglasile su se brojne udruge odvjetnika i pravnika uopće, ali među njima nije bilo hrvatskih strukovnih udruga za kazneno ili međunarodno pravo, niti udruga sudaca ili odvjetnika!³⁷

Iako je bilo posve jasno da se ne radi samo o interesima pojedinaca koji bi mogli biti optuženi nego i o tome da je osnivanje MKSJ-a „redefiniralo neka od fundamentalnih načela međunarodnog prava, među kojima i načelo suverenosti država“,³⁸ hrvatska je politička, stručna i laička javnost posve nezainteresirano promatrala taj proces.

Teško je pojmiti da su bez komentara i pokušaja intervencije izostale i brojne problematične, nejasne ili nedorečene odredbe Statuta MKSJ-a i Pravilnika o postupku i dokazima, o kojima se i Hrvatska mogla očitovati.

Prostorna ograničenja onemogućuju cjelovitu raspravu o tome, ali neke od ključnih nedostataka temeljnih pravnih dokumenata MKSJ-a vrijedi i ovdje istaknuti. Tako je, primjerice, Statutom predviđeno da sudce na četiri godine (s mogućnošću reizbora) nominiraju države, a iz užega izbora, kod kojega se vodi računa o „odgovarajućoj zastupljenosti glavnih svjetskih pravnih sustava“, bira ih Opća skupština.³⁹ Na teoretskoj je razini posve jasno da kratkoća mandata i načelo reizbornosti sigurno ne pridonose zaštiti sudačke neovisnosti niti mogu biti jamac protiv različitih, pa i političkih pritisaka. Inaugurirana je primjena načela tzv.

36 Recidiv takvoga naivnog shvaćanja, koje se eventualno može braniti političkim argumentima, ali nema nikakva pravnog uporišta, može se prepoznati i u zahtjevima kasnije predstavke *Stožera za obranu digniteta Domovinskog rata*, kojom se prosvjeduje protiv optuživanja generala pobjedničke Hrvatske vojske i za njih traži „isti tretman kakvog su imali saveznički generali“ iz doba svjetskog rata. Unatoč tim pravnim nedorečenostima, predstavka je nesumnjivo izražavala shvaćanja i osjećaje velikog dijela hrvatskog naroda, pa ju je u prvoj polovici 2001. u kratkom roku potpisalo više od 400.000 punoljetnih građana.

37 Usp. „Izvjješće Glavnog tajnika“, para. 13-15. *Međunarodni sud za ratne zločine*, 225-226.

38 I. JOSIPOVIĆ, *Haaško implementacijsko kazneno pravo*, 6. Zadiranje u suverenost država posebno se ogleda u njihovoj obvezi suradnje s MKSJ-om, te u pitanju nadležnosti suda i izdavanja obvezujućih naloga (*sub poena*) državi glede njezinih dužnosnika i klasificirane dokumentacije. I zabrana izručenja vlastitih državljana, koju u svome zakonodavstvu ima većina suvremenih država, u praksi se zaobilazila bez većih poteškoća, iako je u pravnom smislu krajnje problematična.

39 Kasnije povećanje broja sudaca i uvođenje kategorije sudaca *ad litem* (za konkretan predmet) izlazi iz okvira ove rasprave, iako treba naglasiti da su i kasnije izmjene Statuta najčešće bile motivirane političkim (a ne pravnim odlukama), baš kao što je i vremensko ograničenje rada MKSJ-a (tzv. izlazna strategija) motivirano političkim, a ne pravnim razlozima. Nažalost, time se bitno ograničavaju prava stranaka, u prvom redu obrane.

zapovjedne odgovornosti u obliku koji je teško braniti i logički i pravno,⁴⁰ a nešto slično dogodit će se poslije i s etički i pravno krajnje zabrinjavajućom koncepcijom tzv. udruženoga zločinačkog pothvata.⁴¹ To će u kasnijim godinama izazvati brojne rasprave i negodovanja.⁴² Iz neobjašnjivih je razloga samim sudcima dana i legislativna ovlast: oni su ovlašteni donijeti Pravila o postupku i dokazima. Iako je od prvog trenutka jasno da će optuženici pretežno ili čak isključivo potjecati iz europskoga kontinentalnog (tzv. inkvizitornoga odnosno, točnije: mješovitog) pravnog sustava, usvojen je specifičan pravni sustav s naglašenom prevagom akuzatornoga („anglosaksonskog“) postupka, koji je optuženicima i obranama koje dolaze s europskoga kontinenta potpuno ili uglavnom nepoznat. Dodatni element pravne nesigurnosti uveden je mogućnošću da se Pravilnik o postupku i dokazima naknadno mijenja, pri čemu se izmjene i dopune odmah primjenjuju i na sve postupke koji su u tijeku. To znači da stranke u postupku (pa ni optuženik!) ne mogu precizno znati po kojim će pravilima konkretni predmet biti vođen i koje norme će biti na snazi u vrijeme završetka glavne rasprave (suđenja). Do danas je poduzeto pedesetak takvih promjena. Pravilnikom je dopušteno alternativno i kumulativno optuženje, što dodatno otežava položaj obrane. Uloga tzv. zaštićenih svjedoka, redigiranih dokumenata, „tajnih optužnica“ i mogućnost nagodbe optuženika i Tužiteljstva (*plea bargain*) kod savjesnih sudionika postupka nužno izaziva etičke

40 O tom problemu više u: Mirjan DAMAŠKA, The Shadow Side of Command Responsibility, *American Journal of Comparative Law*, Vol. XLIX, No. 3/2001, 455-496; Beatrice I. BONAFE, Finding a Proper Role for Command Responsibility, *Journal of International Criminal Justice*, 5(2007), Oxford University Press, 2007., 599-618; na istome mjestu Chantal MELONI, Command Responsibility. Mode of Liability for the Crimes of Subordinates or Separate Offence of the Superior?, 619-637; Jenny S. MARTINEZ, Understanding *Mens Rea* in Command Responsibility. From *Yamashita* to *Blaškić* and Beyond, 638-664 i dr. Treba, dakle, imati na umu da je odgovornost zapovjednika, na bitno drugačiji način, prethodno bila regulirana i međunarodnim konvencijama i nacionalnim zakonodavstvom.

41 Opš. Jens David OHLIN, Three Conceptual Problems with the Doctrine of Joint Criminal Enterprise, *Journal of International Criminal Justice*, 5 (2007), 69-90; također na istom mjestu v. Antonio CASSESE, The Proper Limits of Individual Criminal Responsibility under the Doctrine of Joint Criminal Enterprise, 109-133; Kai AMBOS, Joint Criminal Enterprise and Command Responsibility, 159-183; Kai HAMDORF, The Concept of a Joint Criminal Enterprise and Domestic Modes of Liability for Parties to a Crime. A comparison of German and English Law, 208-226; M. DAMAŠKA, Boljke zajedničkog zločinačkog pothvata, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 12/2005., br. 1, Zagreb, 2005., 3-11; Nicola PIACENTE, Importance of Joint Criminal Enterprise Doctrine for the ICTY Prosecutorial Policy, *Journal of International Criminal Justice*, June 2004; Allison Marston DANNER and Jenny S. MARTINEZ, Guilty Associations: Joint Criminal Enterprise, Command Responsibility, and the Development of International Criminal Law, *Californian Law Review*, Vol. 93, No. 75; Mark OSIEL, The Banality of Good: Aligning Incentives Against Mass Atrocity, *Columbian Law Review*, Vol. 105, No. 1751. *Okrugli stol: O kaznenopravnoj analizi optužbe pred Tribunalom u Haagu protiv visokih dužnosnika i vojnih zapovjednika Republike Hrvatske za „zajednički zločinački pothvat“ u akciji „Oluja“*. Uvodničar: Dr. sc. Mirjan Damaška, Zagreb, 2005.; Edward S. YAMBRUSICH, *Peace at the Price of Justice and Human Dignity*, Zagreb, 2010.

42 Nije rijetka pojava da su novinske rasprave i „okrugli stolovi“ o toj temi (pa i kad se nazivaju „znanstveno-stručnim skupovima“) bili na vrlo niskoj razini u stručnom pogledu te su stvari pristupale na isti ili sličan način onomu zbog koga su kritizirale MKSJ: političkim, a ne pravnim argumentima. Nije to slučaj samo u Hrvatskoj, kako pokazuje, primjerice, i zasjedanje okrugloga stola o toj temi, koje su 10. ožujka 1999. u Kölnu upriličili Südsteuropa-Gesellschaft i Deutsche Welle: *Kriegsverbrecher vor Gericht. Das Haager UN-Tribunal für Ex-Jugoslawien – Seine Möglichkeiten und Grenzen. Dokumentation einer Fachtagung*, Köln, 1999.

i pravne dvojbe. Upuštanje u široke historiografske i kvazihistoriografske analize te ambicija da se ispiše povijest ratnih sukoba pridonose politizaciji rada MKSJ-a te ionako iznimno sporom odvijanju postupka.⁴³ U nizu rješenja (npr. kod obveza države na suradnju), Pravilnik o postupku i dokazima prekoračuje Statut, iako je taj propis višega ranga. Postupak po pravnim lijekovima bitno je uži i reduciraniji od analognog postupka u nacionalnom zakonodavstvu. Prizivno vijeće nije vezano zabranom reformacije *in peius* (zabranom izricanja teže osude u slučaju da priziv izjavljuje samo optuženik), a pravomoćno okončani postupak – suprotno nacionalnom zakonodavstvu i suprotno odredbama Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima – može biti ponovljen ne samo u korist, nego i na štetu optuženika. Politika odmjerenja kazne nejasna je, neprecizna i neujednačena. Položaj optuženika pogoršan je i time što je za nj propisan obvezan pritvor, što je u neskladu s međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima i nacionalnim kaznenim zakonodavstvima koji se pritvorom služe samo kao iznimnom mjerom. Također, nije regulirana situacija niti predviđeni oblici satisfakcije za optuženika koji bude pravomoćno oslobođen.

Iako je skrb za zaštitu optuženikovih prava načelno proklamirana, njezina se nedovoljnost ogleda i u položaju Tužiteljstva, koje je nominalno neovisno tijelo, a glavnog tužitelja imenuje VS UN-a. Međutim, Tužiteljstvo nije samo stranka u postupku nego i zasebno tijelo MKSJ-a, slijedom čega ima niz originarnih ovlasti koje mu daju nadmoć u odnosu na optuženika i njegovu obranu. Dijelom na temelju tih ovlasti, a dijelom *via facti*, ono se već u drugoj polovici devedesetih godina nerijetko pretvaralo u sredstvo snažnoga političkog pritiska na države nastale na području bivše Jugoslavije. Rad Tužiteljstva, osim unutarnjih sukoba i politički motiviranih previranja među njegovih službenicima (a time zapravo državama koje su ih u Tužiteljstvo nominirale), obilježen je nerijetko i političkom motivacijom optužnica odnosno izborom optuženika.⁴⁴ Javnosti je poznato nekoliko slučajeva u kojima je Tužiteljstvo kalkuliralo s oblikom optuženja i trenutkom podizanja optužnice, čak i radi toga da bi utjecalo na političke procese unutar pojedinih država.⁴⁵ Pravila postupanja omogućuju Tužiteljstvu da iscrpljuje obranu otkrivanjem

43 Ulozi povjesničara u postupcima pred MKSJ-om posvećen je iznimno zanimljiv tematski broj *Časopisa za suvremenu povijest*, 36/2004., br. 1, Zagreb, 2004.

44 Florence HARTMANN, *Mir i kazna*, Zagreb, 2007. S obzirom na često isticanje da sudci i tužitelji – baš kao i članovi ranijega Bassiounijeva povjerenstva – djeluju u svoje ime, a ne kao predstavnici svojih država, dobro je podsjetiti da je Velika Britanija mjesecima onemogućivala izbor glavnoga tužitelja, nakon što joj u kolovozu 1993. nije pošlo za rukom na to mjesto progurati svoga kandidata J. D. Lowa. Tako je tek nakon 14 mjeseci pronađen kompromis, pa je umjesto ranijeg favorita (Bassiounija), glavnim tužiteljem imenovan Richard Goldstone. (D. Krapac u predgovoru knjige *Međunarodni sud*, XX.-XXI.) Korisno je dometnuti da je Carla del Ponte kao glavna tužiteljica imala i svoga „političkog savjetnika“, čime se slala jasna poruka da se pri optuživanju vodi računa ne samo o pravu, nego i o politici.

45 O sporazumu između Račanove vlade i Carle Del Ponte glede prepuštanja suđenja generalu Mirku Norcu Hrvatskoj nakon dramatičnih demonstracija u Splitu, v. Tomislav JONJIĆ, *Hrvatski nacionalizam i europske integracije*, Zagreb, 2008., 166, 174. Ni u odnosu na hrvatske optuženike to nije bio usamljen slučaj. Davor Butković piše o političkom aranžmanu u slučaju generala Stipetića. (D. BUTKOVIĆ, „Hagu je Hrvatska na zadnjem mjestu. Govor Carle Del Ponte u UN-u potvrdio je politički karakter Međunarodnog suda za ratne zločine“, *Magazin*, br. 218, tjedni prilog *Jutarnjeg lista*, 5/2001., br. 1615, 30.) Prema tvrdnjama I. Z. Čička, glavna tužiteljica je, također, „pitala Račana i Granića kad bi im odgovaralo podizanje optužnice protiv Bobetka“ (I. Z. ČIČAK, „Granić je poslan u Egipat jer je remetio odnose s Haгом“, *Jutarnji list*, 5/2002., br. 1608, Zagreb, 25. listopada 2002., 14).

ogromnih količina irelevantnog materijala i nepravodobnim otkrivanjem ekskulpatornih dokaza, pa samo o procjeni i odluci sudskog vijeća ovisi u kojoj će mjeri Tužiteljstvo tijekom postupka zloupotrebljavati te i slične procesne ovlasti itd.

Gotovo je nevjerojatno, ali ništa od svega toga u Hrvatskoj se nije uočavalo ili se, u najmanju ruku, nije pokazivalo da se uočava!

Stupanj ignorancije izvršno ilustrira već činjenica da temeljni pravni dokumenti MKSJ-a na hrvatski jezik nisu prevedeni ni dvije godine nakon njegova utemeljenja, sve do ljeta 1995., a i tada su se pojavili u svega 200 primjeraka, u nakladi dviju nevladinih organizacija.⁴⁶ Površnost i ignorancija kulminirali su u donošenju hrvatskoga implementacijskog zakonodavstva.⁴⁷ Ustavni zakon o suradnji Republike Hrvatske s Međunarodnim kaznenim sudom donesen je 19. travnja 1996.⁴⁸ Prema kasnijim tvrdnjama jednog od njegovih autora, današnjeg predsjednika Republike dr. Ive Josipovića, radna skupina koja je pripremala nacrt zakonskoga teksta dobila je nalog izraditi tekst koji će omogućiti „potpunu suradnju“ Hrvatske s MKSJ-om.⁴⁹ Izvorno je radna skupina pripremala „obični“ zakon, ali je naknadno, odlukom vlade Republike Hrvatske, na usvajanje poslan Prijedlog Ustavnog zakona.⁵⁰ Njegovu donošenju prethodio je krajnje neobičan postupak u tadašnjemu Županijskom domu, koji o Prijedlogu Ustavnog zakona u drugom čitanju nije uopće glasovao, nego je utvrdio da je svoje pozitivno prethodno mišljenje dao već u prvom čitanju. Analiza zastupničkih izlaganja u Zastupničkom domu Hrvatskoga državnog sabora pokazuje da je u prvi mah, na 4. i 5. sjednici u veljači odnosno ožujku 1996., nekoliko zastupnika vladajuće stranke i Hrvatske stranke prava potaknulo raspravu o svim važnim pravnim i političkim pitanjima, iako je većina parlamentarnih stranaka (u prvom redu HDZ, IDS, HNS i HSLS) odlučno podupirala prihvaćanje Prijedloga. No na 7. sjednici Zastupničkog doma, u travnju 1996., i oni zastupnici HDZ-a koji su imali kritička stajališta, svoje su opaske sveli na marginalije, pa je Ustavni zakon prihvaćen.⁵¹

Mnogi od kasnijih vatrenih kritičara „politike suradnje s MKSJ-om“, koja je u zakonskom smislu konačno uobličena upravo Ustavnim zakonom, našli su se među glasnim pobornicima njegova prihvaćanja (zastupnici J. Bobetko, B. Miše-

46 U uvodnoj napomeni prvoga prijevoda tih dokumenata, I. Z. Čičak u lipnju 1995. retorički se pita: „... Ima li uopće smisla, na hrvatskom jezičnom području, tiskati knjigu o Sudu za ratne zločine na području bivše Jugoslavije, kad u Hrvatskoj u dijelu stručnih pravničkih krugova, a i u dijelu javnosti, prevladava mišljenje da se to i onako odnosi samo na one druge, odnosno da ratne zločine ne mogu počinuti oni koji su bili žrtvom agresije“ (*Međunarodni sud za ratne zločine*, XIV).

47 O načinu kako su druge države regulirale pitanje suradnje s MKSJ-om, v. I. JOSIPOVIĆ, *Haaško implementacijsko kazneno pravo*, 27-42.

48 *Narodne novine*, br. 32/96 od 26. travnja 1996. Skoro je nevjerojatno da se čak ni u nazivu Ustavnog zakona ne koristi službeni naziv MKSJ-a!

49 T. JONJIĆ, *Hrvatski nacionalizam i europske integracije*, 156.

50 I. JOSIPOVIĆ, *Haaško implementacijsko kazneno pravo*, 54.

51 Ta je rasprava u sažetu obliku objavljena u *Izvjješćima Hrvatskog sabora*, br. 163 i 167, Zagreb, 28. ožujka odnosno 30. travnja 1996., te u: I. JOSIPOVIĆ, *Haaško implementacijsko kazneno pravo*, 44-49. Josipović zapaža da *Izvjješća Hrvatskog sabora*, protivno običaju, nisu objavila točan ishod glasovanja, nego su konstatirala kako je Prijedlog prihvaćen „velikom većinom glasova“. I taj neobični postupak pokazuje kako je saborskim službama (i odgovarajućim političkim faktorima) od početka bilo jasno kako se sve ipak ne odvija u skladu s ustavnim poretom.

tić, I. Pašalić, J. Marić, Z. Tomac itd.). Takav njihov stav bio je otvoreno motiviran političkim razlozima. Unatoč medijskim kritikama i oštrom negodovanju svojih zastupničkih kolega, protiv prihvaćanja Ustavnog zakona bila su jedino četvorica zastupnika Hrvatske stranke prava, koji su svoje stajalište obrazložili političkim (A. Đapić) odnosno pravopolitičkim argumentima (I. Gabelica). Zastupnik Ivan Gabelica je 30. travnja 1996. podnio Ustavnom sudu zahtjev za pokretanje postupka ocjene ustavnosti Ustavnog zakona, zalažući se za bitno drugačiji oblik suradnje s MKSJ-om i snažniju institucionalnu zaštitu državne suverenosti.⁵² Smatrajući taj zahtjev vrlo ozbiljnim, jedan od vodećih domaćih stručnjaka za ovu problematiku, dr. I. Josipović, izrazio je 2000. nadu da će Ustavni sud uskoro odlučiti o Gabeličinu zahtjevu, čime bi se razriješile „mnoge od dvojbi“ koje se u doktrini i u političkim polemikama iznose.⁵³ No, kako se Ustavni sud na zahtjev oglušio, Gabelica je u ime Hrvatske čiste stranke prava 7. srpnja 2000. podnio novi, potanije obrazložen zahtjev, dostavljajući ga i Ustavnom sudu i svakom sudcu tog suda napose.⁵⁴ O tim zahtjevima Ustavni sud nije donio odluku sve do trenutka kad se ovaj tekst privodi kraju, koncem veljače 2013. godine.

Da ni donošenje Ustavnog zakona u političkim krugovima nije shvaćeno s punom ozbiljnošću, pokazuje iznenađenje i nesnalaženje hrvatskih političkih struktura i hrvatske javnosti nakon što su 1996. objavljene prve optužnice protiv Hrvata, pripadnika Hrvatskoga vijeća obrane. Uslijedile su godine iznimnih napeitosti u odnosima Hrvatske i MKSJ-a, pa čak i prijetnje sankcijama. Idućih sedam-osam godina na većinu pravnih dvojbi i otvorenih pitanja odgovaralo se političkim sredstvima. To je otvorilo prostor obavještajno-političkim manipulacijama koje se, kao što je spomenuto, protivno prevladavajućem uvjerenju nisu događale samo do 2000., nego i nakon te godine.⁵⁵

Razaranje grada: selektivnost pristupa i politički motivi

Iako su velikosrpska okupacija Hrvatskoga Podunavlja i razaranje Vukovara – koje je po brutalnosti i dimenzijama nadišlo sve druge slučajeve urbicida u Europi nakon 1945. godine – predstavljali flagrantnu povredu međunarodnoga humanitarnog prava, zločini počinjeni na tom području dobili su vrlo ograničenu kaznenopravnu kvalifikaciju i sankciju.

Bilo bi, doduše, neispravno reći kako je u cijelosti ispravan dojam koji prevladava u hrvatskoj javnosti: da se MKSJ uopće nije bavio Vukovarom i zločinima počinjenima u tom dijelu Hrvatske. Činjenica je, naime, da je u odnosu na te događaje podignuto nekoliko optužnica (protiv Mile Mrkšića, Miroslava Radića, Veselina Šljivančanina, Slavka Dokmanovića), pa je nekoliko optuženika i osuđeno (Mrkšić, Šljivančanin). Ti zločini se spominju i u optužnicama protiv Slobodana

52 Zahtjev je objavljen u *Političkom zatvoreniku*, 17/2007., br. 187, 9-10.

53 I. JOSIPOVIĆ, *Haaško implementacijsko kazneno pravo*, 52.

54 *Politički zatvorenik*, 17/2007., br. 187, 10-12.

55 Opš. T. JONJIĆ, *Hrvatski nacionalizam i europske integracije*, 152-158, 163-178.

Miloševića odnosno Vojislava Šešelja, a mjestimično se Vukovar spominje i u predmetima protiv niza drugih srpskih optuženika pred MKSJ-om.⁵⁶ No, za svjesno i namjerno razaranje grada Vukovara (kao i za niz drugih djela počinjenih na okupiranim dijelovima Republike Hrvatske), optužen je zapravo samo niskorangirani i politički beznačajni Goran Hadžić. U optužnici protiv njega se, doduše, tvrdi da je postupao kao sudionik udruženoga zločinačkog pothvata u kome su sudjelovali Slobodan Milošević i niz drugih visokih dužnosnika (Socijalističke) Republike Srbije i tzv. Republike Srpske Krajine.⁵⁷ No, vojni vrh Jugoslavenske narodne armije, koja je zapravo u najvećem dijelu sudjelovala u razaranju grada i okupaciji i tih dijelova Hrvatske, ostao je pošteđen.

Karakteristično je da ni Republika Hrvatska nije pokazala osobitu volju da se ta kategorija osumnjičenika privede pravdi. Objavljeno je, doduše, da su neke optužnice protiv nekolicine visokih oficira JNA ipak podnesene.⁵⁸ Jedna od njih je i ona koju je Županijsko državno odvjetništvo u Vukovaru u prosincu 2002. godine – dakle, nešto više od 11 godina poslije okupacije grada – podiglo pred Županijskim sudom u Vukovaru protiv Veljka Kadrijevića, Blagoja Adžića, Zvonka Jurjevića, Božidara Stevanovića, Živote Panića, Mile („Mileta“!) Mrkšića, Veselina Šljivančanina, Miroslava Radića, Vojislava Šešelja i Gorana Hadžića zbog kaznenih djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava te drugih kaznenih djela protiv vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom, počinjenih od kolovoza 1991. do 18. studenoga te godine na području općine Vukovar.⁵⁹

Nije jasno zašto je optužnica ograničena na razdoblje do 18. studenoga 1991., kad je općenito poznato da su se neki od najkrvavijih zločina u Vukovaru zbili nakon toga nadnevka. No, to nije jedini problem. Karakteristično je da se spomenute osobe tereti za počinjenje zločina u sklopu oružane agresije koju, prema interpretaciji državnog odvjetništva, nisu počinile ni Jugoslavija niti Srbija, nego „bivša tzv. JNA i pridružene paravojne četničke postrojbe“.⁶⁰ Takva formulacija je višestruko problematična. Njom se, u prvom redu, u pitanje dovodi ocjena o međunarodnom

56 U postupku protiv M. Mrkšića, M. Radića i Veselina Šljivančanina (*IT-95-13/1-T*) optužnica je potvrđena 7. studenoga 1995., te je u travnju 1996. izmijenjena kako bi obuhvatila i S. Dokmanovića, koji je u spisu *IT-95-13a-I* bio optužen 26. ožujka 1996. godine. Prva izmijenjena optužnica protiv sva četiri optuženika podnesena je 2. prosinca 1997., a suđenje Dokmanoviću, koji je jedini bio dostupan MKSJ-u, počelo je 19. siječnja 1998. godine. Optuženik je pronađen mrtav u Pritvorskoj jedinici MKSJ-a 29. lipnja 1998., a protiv preostale trojice optužnica je tijekom 2002.–2004. više puta mijenjana. Protiv S. Miloševića (*IT-01-50-I*, *IT-02-54-T*) optužnica za Hrvatsku datirana je 27. rujna 2001. te je izmijenjena 23. listopada 2002. u Zagrebu (!). Druga izmjena uslijedila je 23. listopada 2002., a optuženik je pronađen mrtav u Pritvorskoj jedinici 11. ožujka 2006., ne dočekavši osudu. Zločini u Vukovaru se u konkretnom obliku spominju i u optužnici protiv V. Šešelja (*IT-03-67-T*), koja je izvorno potpisana 15. siječnja 2003., a kasnije je višekratno mijenjana. Svi ti dokumenti, uključujući i velik broj procesnih odluka te presude u onim predmetima u kojima su izrečene, dostupni su na službenim mrežnim stranicama tog sudišta (www.icty.org).

57 Protiv G. Hadžića (*IT-04-75-I*) optužnica je datirana 21. svibnja 2004. Izmijenjena optužnica podnesena je 22. srpnja 2011., s ispravkom od 3. kolovoza 2011., a druga izmijenjena optužnica 22. ožujka 2012. godine.

58 „Državno odvjetništvo Republike Hrvatske: Priopćenje povodom napisa u medijima“, [http://www.dorh.hr/PriopcenjepovodomNapisaU](http://www.dorh.hr/PriopcenjepovodomNapisaU_pristup_ostvaren_17_siječnja_2013), pristup ostvaren 17. siječnja 2013.

59 Isto.

60 Isto.

karakteru oružanog sukoba na području Republike Hrvatske, koji je pretpostavka za primjenu serije odredaba Ženevskih konvencija.⁶¹ Osim što je bjelodano kako se time JNA pretvara u oružanu silu iza koje ne stoji određena politička snaga i državna struktura, te se Jugoslaviju odnosno Srbiju ekskulpira od odgovornosti za zločine, time se slabi i hrvatski položaj pred Međunarodnim sudom pravde. Pred njim, naime, teče postupak protiv Srbije u povodu tužbe Republike Hrvatske zbog primjene Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida.⁶² Makar je sudbina hrvatske tužbe vrlo neizvjesna, i politički i pravno neobično je važna činjenica da je Međunarodni sud pravde prihvatio nadležnost za suđenje u tom postupku u kome Hrvatska, razumljivo, ustraje u tvrdnji da je oružani sukob na području Republike Hrvatske imao međunarodni karakter.⁶³

S druge strane, očividno je da je hrvatska optužnica za zločine u Vukovaru protiv Veljka Kadijevića i dr. podnesena nevoljko i iz unutarnjopolitičkih razloga. Hrvatsku su, naime, 2001./02. potresale demonstracije i prosvjedi zbog haaških optužnica protiv hrvatskih generala, vladina dopuštenja istražiteljima MKSJ-a da neselektivno pristupe državnim i vojnim pismohranama, kao i zbog trpljenja obavještajnog rada stranih službi na hrvatskome državnom teritoriju, a 23. kolovoza 2002. glavna tužiteljica MKSJ-a potpisala je i optužnicu protiv ostarjeloga i jedva pokretnoga generala Janka Bobetka.⁶⁴ U opisnom dijelu svih tih optužnica zapravo je inkriminiran skoro čitav državni i vojni vrh Republike Hrvatske iz doba Domovinskog rata, pa je eksplozija nezadovoljstva javnosti bila posve očekivana. No, makar je glavna tužiteljica MKSJ-a o konkretnim inkriminacijama i poimeničnim optuženicima pregovarala i dogovarala se s onim dijelom koalicijske vlade koji je bio bliži premijeru Račanu (što je izazvalo raskol u vladajućoj koaliciji i odlazak iz vlade predsjednika Hrvatske socijalno-liberalne stranke, Dražena Budiše), te su optužnice, po svemu sudeći, bile test hrvatske spremnosti na podvrgavanje zahtjevima tzv. međunarodne zajednice.

Da su hrvatske političke i pravosudne vlasti iz političkih razloga kaskale za signalima koji su dolazili iz inozemstva i bile spremne ničim ne izići iz zadanih okvira, pokazuje i način na koji je Državno odvjetništvo uzvratilo na prigovore javnosti da Hrvatska ne samo da nije procesuirala srpske ratne zločince, nego i da ne čini ništa kako bi oni bili optuženi pred MKSJ-om. U već spomenutom službenom priopćenju Državno odvjetništvo je ponovilo kako su „još sredinom 2003.

61 Prostor ne dopušta potanje elaboraciju problema, ali je potrebno imati na umu da Ženevske konvencije iz 1949. i Dopunski protokoli iz 1977. imaju blizu 600 članaka, a od toga se na unutarnje (nemeđunarodne) sukobe primjenjuje samo čl. 3 koji je zajednički za sve četiri konvencije, te 28 članaka II. Dopunskog protokola iz 1977. godine.

62 International Court of Justice, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia vs. Serbia), Preliminary Objections*, 18 November 2008 (<http://www.icj-cij.org/docket/files/118/14891.pdf>).

63 *Međunarodni sud, Primjena Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (Hrvatska protiv Jugoslavije (Srbije i Crne Gore))*, „Pismena izjava Republike Hrvatske o njezinim primjedbama i podnescima na prethodne prigovore Savezne Republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore), od 29. travnja 2003., 1. sv.“, par. 3.26-3.28, u: *Tužba zbog genocida u Hrvatskoj 1991.-1995. pred Međunarodnim sudom pravde: Rasprava o nadležnosti*, Zagreb, 2009., str. 99-101.

64 ICTY, IT-02,62, *The Prosecutor v. Janko Bobetko*, Indictment of 23 August 2002 (<http://www.icty.org/x/cases/bobetko/ind/en/bob-ii020826-e.pdf>).

godine pozivom na broj T04/HRV – 0504 Tužiteljstvu Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju putem Ureda za suradnju s Međunarodnim sudom i međunarodnim kaznenim sudovima Vlade Republike Hrvatske dostavili preslike spisa protiv navedenih osoba“.⁶⁵

Iako je formulirana u naizgled trijumfalnu obliku, ta tvrdnja Državnog odvjetništva nije uspjela prikriti očitu činjenicu da je Hrvatska oklijevala s poduzimanjem bilo kakvih ozbiljnih koraka protiv vojnog vrha bivše JNA: u to vrijeme, sredinom 2003., bilo je proteklo gotovo 12 godina od razaranja Vukovara, desetak godina od utemeljenja MKSJ-a i najmanje osam godina otkad je to sudu počelo raditi punom parom.

Pasivnost hrvatskih vlasti i njihovo oklijevanje da preuzmu inicijativu u pogledu progona osumnjičenih ratnih zločinaca većega političkog značenja ili utjecaja, dolazila je do izražaja i inače.⁶⁶ U tom je pogledu ilustrativno ponašanje službenoga Zagreba u situacijama kad se ukazala mogućnost preuzimanja haaških predmeta. Naime, u sklopu tzv. izlazne strategije (*completion strategy*) u Pravilnik o postupku i dokazima ugrađeno je i Pravilo 11*bis*, kojim je regulirana mogućnost prepuštanja pojedinih predmeta odnosno niže rangiranih optuženika nacionalnim pravosuđima. S obzirom na tzv. univerzalnu nadležnost za suđenje za ta teška kaznena djela, postalo je načelno moguće da Hrvatska preuzme sva ona suđenja za koja ima interesa, a koja MKSJ želi prepustiti pojedinim državama.⁶⁷ Za razliku od, primjerice, Republike Srbije, koja je žustro nastojala preuzeti suđenja svim svojim državljanima koji su ulazili u tu kategoriju optuženika, Hrvatska je redovito propuštala prigodu da se izbori za suđenje počiniteljima zločina na svom području te na taj način dokaže svoju stabilnost i vjerodostojnost, a usput – kad se radilo o hrvatskim državljanima koji su osumnjičeni za zločine počinjene u BiH – pruži zaštitu svojim državljanima koji bi u slučaju osude pred hrvatskim sudom, i kaznu izdržavali u Hrvatskoj.⁶⁸

Simptomatično je bilo ponašanje hrvatskih vlasti nakon što je Tužiteljstvo MKSJ-a 9. veljače 2005. podnijelo zahtjev da se postupak protiv Mrkšića, Radića

65 „Državno odvjetništvo Republike Hrvatske: Priopćenje povodom napisa u medijima“, <http://www.dorh.hr/PriopcenjepovodomNapisaU>, pristup ostvaren 17. siječnja 2013.

66 U filmu *Carlina lista*, koji je premijerno prikazan 7. kolovoza 2006. na filmskome festivalu u Locarnu, samodopadna i hvalisava glavna tužiteljica nije se mogla suspregnuti od uvredljivih komentara na račun hrvatskih vlasti, koje željama Tužiteljstva MKSJ-a udovoljavaju i više nego što samo Tužiteljstvo traži ili očekuje. Film je 21. ožujka 2007. prikazan i na Drugome programu Hrvatske televizije.

67 Prvi slučajevi takvog prepuštanja zbili su se 2006. godine (Radovan Stanković, Gojko Janković, Željko Mejakić i dr., Paško Ljubičić, Mitar Rašević i dr.). Opš. *Sud Bosne i Hercegovine. Ured Registrara 2007*, bez mj. i god. (Sarajevo, 2007.), 37-55.

68 Kad je tijekom prve polovice 2006. najavljeno prepuštanje postupka protiv Paške Ljubičića nacionalnim vlastima, autor ovog teksta je kao njegov branitelj pozvao Vladu Republike Hrvatske da zatraži preuzimanje tog postupka, navodeći kako ona ima prema Ljubičiću višestruke obveze koje proizlaze iz činjenice da je on hrvatski državljanin, da je prebivao u Republici Hrvatskoj i da se je upravo njezinim vlastima predao kako bi bio prebačen u Haag. Vlada Republike Hrvatske taj zahtjev nije samo odbila, nego ga je jednostavno – ignorirala. Uslijed toga je Ljubičić prepušten Sudu BiH, iako je Pravilnik o postupku i dokazima prednost davao državi iz koje je predan.

i Šljivančanina prepusti Hrvatskoj ili Srbiji i Crnoj Gori.⁶⁹ Obrana se tom zahtjevu djelomično usprotivila, tvrdeći 1. ožujka 2005. da bi se spis mogao ustupiti samo Srbiji i Crnoj Gori. Tužiteljstvo je svoj zahtjev povuklo 9. lipnja 2005., pa je mjerodavno vijeće (*Referral Bench*) pod predsjedanjem nizozemskog sudca Alphonsea Oriea to povlačenje uvažilo 30. lipnja 2005. godine. No zapisnik s ročišta i obrazloženje objavljene odluke pokazuju da se je Republika Hrvatska i u svom podnesku, kao i na ročištu održanom 12. svibnja 2005., držala uglavnom pasivno, prepuštajući odluku vijeću i ne poduzimajući osobite korake da njezini sudovi dođu u mogućnost suditi osobama osumnjičenima za teške zločine u Vukovaru i okolici.⁷⁰ Bio je to, očito, dio smišljene strategije koju su u dobroj mjeri dijelili i MKSJ i Hrvatska, a koja je počivala na posve pogrješnoj zamisli da se problemi rješavaju time što ih se ignorira ili prešućuje.

Zaključak

Vijeće sigurnosti UN-a stvorilo je 1993. MKSJ kao *ad hoc* kazneni tribunal za bivšu Jugoslaviju. I baš kao što je VS političko tijelo, tako je bilo posve logično da je ono svomu čedu namijenilo ne samo kaznenopravne zadaće (među kojima ona da posluži kao pokusni pothvat pri pokušaju ustanovljenja stalnoga međunarodnoga kaznenog sudišta nije bila na posljednjemu mjestu!) nego i političku ulogu – da pridonese mirenju pojedinaca, naroda i država. Ta naglašena politiziranost došla je do izražaja već u temeljnim pravnim dokumentima MKSJ-a, a obilježila je čitavu djelatnost toga tribunala. Jedna od žrtava takvoga, politiziranog pristupa, jest i hrvatski grad Vukovar, koji je skupa s okolicom bio među onim dijelovima Hrvatske koji su strahovito stradali tijekom velikosrpske agresije na Republiku Hrvatsku.

Pred MKSJ-om će, doduše, za te zločine biti optuženo, pa čak i osuđeno, nekoliko zločinaca, ali je i površnijem promatraču vidljivo nastojanje Tužiteljstva MKSJ-a da se državopolitičko vodstvo bivše SFR Jugoslavije i vodeći krugovi Jugoslavenske narodne armije poštede od odgovornosti. Samo na prvi pogled je paradoksalno da je vrlo sličnu, gotovo istovjetnu strategiju slijedila i žrtva te agresije – ujedno višedesetljetna žrtva jugoslavenstva kao mistično-rasne ideologije – Republika Hrvatska. No, to je zapravo očekivana posljedica tradicionalne odlučnosti

69 ICTY, IT-95-13/1-PT, *The Prosecutor v. Mile Mrksic, Miroslav Radic and Veselin Sljivancanin*, „Request by the Prosecutor under Rule 11bis for Referral of the Indictment to Another Court“, of 9 February 2005.

70 ICTY, IT-95-13/1-PT, *The Prosecutor v. Mile Mrksic, Miroslav Radic and Veselin Sljivancanin*, „Decision on Prosecutor’s Motion to Withdraw Motion and Request for Referral of Indictment under Rule 11bis“, of 30. June 2005. Engleska verzija zapisnika s ročišta koja je u tom predmetu održana 12. svibnja 2005., dostupna je na <http://www.icty.org/x/cases/mrksic/trans/en/050512ME.htm>, pa se je lako osvjedočiti o kratkoći izlaganja hrvatskog predstavništva (352-358), koje je potom odgovorilo na svega nekoliko kratkih pitanja vijeća. Razumije se da ne treba dovoditi u pitanje spremnost hrvatskih predstavnika (veleposlanika Jakše Muljačića i namještenice veleposlanstva Irene Čačić) da zastupaju državne interese, niti stručnost šefa toga hrvatskog izaslanstva, prof. dr. Željka Horvatića, no treba imati na umu da su njihovi koraci bili ograničeni smjernicama koje su zasigurno dobili od vlade, pa oni ne mogu biti odgovorni ni za mlakost niti za neuspjeh toga nevoljkog pokušaja.

hrvatske političke elite (kako one do 2000., tako navlastito one nakon te godine) da se odrekne dijela državnog suvereniteta i samostalnog vođenja nacionalne politike, te da istodobno interese pravde i zakonitosti podredi kratkoročnim političkim ciljevima. Zbog toga je zločin nad gradom Vukovarom ostao nesankcioniran u kaznenopravnom smislu, a neprokazan i nestigmatiziran u etičkome i političkom, što i dalje izaziva traumatizaciju nemalog dijela hrvatske javnosti, a ne utječe povoljno ni na razvitak međunacionalnih odnosa u tom dijelu Hrvatske, pa ni na odnose između Hrvatske i Srbije.

VUKOVAR '91. — ISTINA I/ILI OSPORAVANJE (između znanosti i manipulacije)

Uredili

Dražen ŽIVIĆ, Sanja ŠPOLJAR VRŽINA

Vinicije B. LUPIS, Sandra CVIKIĆ

ZBORNICI

INSTITUT DRUŠTVENIH ZNANOSTI
IVO **PILAR**

Područni centar VUKOVAR

**VUKOVAR '91. – ISTINA
I/ILI OSPORAVANJE**
(između znanosti i manipulacije)

Urednici

Dražen Živić

Sanja Špoljar Vržina

Vinicije B. Lupis

Sandra Cvikić

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Ogranak Matice hrvatske Vukovar

Zagreb – Vukovar, 2013.

SADRŽAJ

Urednička riječ	7
Ivan Rogić <i>Vukovar 1991. – otisci uporabe konstrukcijskih pravila drugojugoslavenskog poretka</i>	11
Ante Nazor <i>Kontinuitet velikosrpske ideologije kao uzrok rata u Hrvatskoj 1990-ih</i>	33
Josip Esterajher <i>Velikosrpska ideologija u suvremenom srbijanskom društvu. Nacrt za daljnja istraživanja</i>	57
Stjepan G. Meštrović <i>Strike and Destroy: A Comparison and Contrast of the Siege of Vukovar and Recent American War Crimes</i>	75
Sanja Špoljar Vržina <i>Anthropology of Vukovar: Times (of Remembering) and Spaces (of Proving) in Confronting the Equilibrative Justice</i>	87
Dražen Živić <i>Je li Vukovar (bio) srpski grad?</i>	103
Ivica Šola <i>Renativizacijska destrukcija vukovarske epopeje</i>	121
Albert Bing <i>Vukovar i kultura sjećanja: mythos i episthémé recentne hrvatske prošlosti</i>	137
Sanja Špoljar Vržina <i>Anthropologically Identifiable: Vukovar Between the Terror of Universalism and Humanitarian Tourism</i>	157
Danijel Labaš, Marija Barčot <i>Mediji i rat – etički izazov Tiskani mediji u Domovinskom ratu na primjeru Vukovara 1991.</i>	177
Patricija Kajić Kudelić <i>Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju i simboli Domovinskog rata – pravno-kriminološki aspekt</i>	205

Tomislav Jonjić <i>Razaranje Vukovara i Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju</i>	217
Mato Artuković <i>Vukovar 1991. u hrvatskim školskim udžbenicima</i>	239
Fra Božo Lujčić <i>Vukovar iz biblijsko-teološke perspektive žrtve</i>	257
Vine Mihaljević <i>Religijska istina o Vukovaru '91.</i>	271
Mateo Žanić <i>Od mjesta sjećanja do zajednica sjećanja – društveno označavanje prošlosti</i>	293
Mladen Barać <i>Vukovar u slavonskobrodskim tiskanim medijima 1991.–2010.</i>	309
Vinicije B. Lupis <i>Paradigma armenskoga genocida</i>	331
Anna Givargizyan <i>Armenian National-Cultural Genocide. The Century-long Struggle for Justice</i> ...	341
SVJEDOČANSTVA	349
Danijel Rehak, Ružica Barbarić <i>Prešućeni ratni zločin – žene zlostavljane u logorima</i>	351
Hrvoje Kačić <i>Naša je dužnost obraniti suverenitet Hrvatske</i>	359
Juraj Kolarić <i>Hrvatski rotarijanci za Vukovar</i>	381
Sažetci	391
Summaries.....	405
O autorima.....	421

O AUTORIMA

Dr. sc. **Mato Artuković**, povjesničar, diplomirao je i magistrirao na Filozofskom fakultetu u Beogradu te doktorirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Bavi se nacionalnom poviješću, poviješću Srba u Hrvatskoj i hrvatsko-srpskim odnosima te poviješću manjina u Hrvatskoj. Napisao je četiri knjige i više desetaka znanstvenih i publicističkih članaka. Radi u Hrvatskom institutu za povijest – Podružnici za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u Slavonskom Brodu.

Mladen Barać, povjesničar, znanstveni novak u Hrvatskom institutu za povijest – Podružnici za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Znanstveni interes ponajviše je usmjeren prema tematici iz moderne hrvatske povijesti, odnosno, prema političkim i društvenim aspektima povijesnog razvoja Hrvatske iz druge polovine 20. stoljeća.

Ružica Barbarić, potpredsjednica Udruge SUNČICA – zlostavljane žene u Domovinskom ratu.

Marija Barčot magistar je komunikologije i prvostupnik filozofije. Diplomirala je na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu.

Dr. sc. **Albert Bing**, povjesničar, viši znanstveni suradnik, zaposlen je u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu. Bavi se suvremenom povijesti 20. stoljeća, posebice recentnom prošlošću koja se odnosi na raspad Jugoslavije i državno osamostaljenje Hrvatske. U tom sklopu objavljivao je radove vezane uz problematiku tranzicije i pozicioniranja Hrvatske u međunarodnoj zajednici. Uža područja interesa su međunarodna politika, društvena povijest, ljudska prava, položaj manjina, filozofija povijesti itd.

Dr. sc. **Josip Esterajher**, diplomirani politolog i doktor političkih znanosti. Područja znanstvenog, stručnog i profesionalnog interesa vezana su uz političke, sigurnosne i društvene procese na području Jugoistočne Europe, teorije krize i raspada SFRJ kao i politiku nacionalne sigurnosti. Godine 1991. bio je urednik na Hrvatskom radiju Vukovar. Od 1992. do 1995. radio je u Uredu za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske. Danas je djelatnik Ureda Vijeća za nacionalnu sigurnost.

Dr. sc. **Anna Givargizyan**, filolog. Lingvistica, kandidatkinja na kulturalnim studijima. Profesorica na odjelu za lingvistiku pri Državnoj akademiji za slavenšku kulturu. Glavna urednica armenskog časopisa za kulturu *Zham*, koji izlazi u Moskvi.

Tomislav Jonjić, odvjetnik, objavio je više od sedam stotina novinskih i publicističkih tekstova, tridesetak znanstvenih i stručnih članaka, dvije samostalne i jednu koautorsku knjigu. Član je uredništva više novina i časopisa. Polaznik je treće godine poslijediplomskoga doktorskog studija povijesti.

Prof. dr. sc. **Hrvoje Kačić**, sveučilišni profesor u miru i odvjetnik, stručnjak u području pomorskog prava. Zastupnik u prvom sazivu Hrvatskoga sabora. Predstavljao je Republiku Hrvatsku na nekoliko zasjedanja Konferencije o bivšoj Jugoslaviji u Haagu tijekom rujna i listopada 1991., koja se održavala pod pokroviteljstvom Europske zajednice. U svojstvu predsjednika Odbora za vanjsku politiku predvodio je saborske delegacije u zastupanju Sabora u Parlamentu Vijeća Europe. Od siječnja 1994. do lipnja 2001. obavljao je dužnost predsjednika Državne komisije za granice Vlade Republike Hrvatske.

Mr. sc. **Patricija Kajić Kudelić**, pravnica, magistrirala je EU kriminologiju na KU Leuvenu u Belgiji. Doktorandica je na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Nekoliko godina radila je u pravosuđu te u državnoj upravi, gdje je više godina provela u institucijama zaduženim za suradnju s Međunarodnim kaznenim sudom za bivšu Jugoslaviju. Objavila je više stručnih članaka na temu Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju, Stalnog kaznenog suda te Međunarodnog suda pravde.

Prof. dr. sc. **Juraj Kolarić**, teolog i crkveni povjesničar. Predavao je ekumensku i moralnu teologiju te crkvenu povijest i umjetnost na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, Filozofskom fakultetu Družbe Isusove, Hrvatskim studijima, Evangeličkom teološkom fakultetu „Matija Vlačić Ilirik“ i teološkim fakultetima u Njemačkoj. Središnje mjesto u njegovu opusu zauzimaju ekumenizam i crkvena povijest. Objavio je zapažene knjige iz ekumenske teologije. Objavio je više od 400 teološko-ekumenskih, crkvenopovijesnih, biografskih članaka te osvrti, komentara i prikaza.

Dr. sc. **Danijel Labaš** zaposlen je na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Područja njegova znanstvenoga zanimanja su deontologija medija i novinarska etika, semiotika i sociologija medija, medijska pedagogija, neverbalna komunikacija te odnos filma i religije. Objavio je više znanstvenih i stručnih radova te uredio više knjiga i zbornika. Bio je zamjenik direktora Informativne katoličke agencije i urednik informativnog programa Hrvatskoga katoličkog radija; kao novinar i urednik djelovao je u *Glasi Koncila*.

Prof. dr. sc., fra **Božo Lujčić**, franjevac, profesor je na Katedri Svetoga pisma na Katoličko-bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Voditelj projekta novoga prijevoda Svetoga pisma SZ i sam prevoditelj više biblijskih knjiga s hebrejskoga na hrvatski u organizaciji Hrvatskoga biblijskoga društva. Sudionik na više domaćih i međunarodnih znanstvenih skupova. Bibliografija radova obuhvaća 13 knjiga i preko 300 znanstvenih, stručnih i stručno-popularnih radova.

Dr. sc. **Vinicije B. Lupis**, povjesničar, povjesničar umjetnosti i arheolog, viši znanstveni suradnik u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar, voditelj Područnog centra Instituta Pilar u Dubrovniku. Objavio je stotinjak znanstvenih radova i više knjiga s temom sakralne baštine, povijesti i povijesti umjetnosti dubrovačkog kraja i Boke kotorske. Urednik je više časopisa i zbornika, a kao vanjski suradnik HRT-a dao je svoj prilog za cijeli niz dokumentarnih emisija o povijesti i baštini Dubrovnika.

Prof. dr. sc. **Stjepan G. Meštrović**, američki sociolog, profesor sociologije na Texas A&M University. Autor je više od petnaest knjiga i priznati međunarodni stručnjak u pitanjima ratnih zločina. Unuk je hrvatskoga kipara Ivana Meštrovića.

Prof. dr. sc. **Vine Mihaljević** znanstveni je savjetnik u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar te izvanredni profesor na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Objavio je nekoliko knjiga i više znanstvenih i stručnih radova u relevantnim domaćim i stranim znanstvenim publikacijama. Posebno se bavi istraživanjima iz sociologije religije, komunikologije i pastoralne teologije.

Doc. dr. sc. **Ante Nazor**, povjesničar, autor je i koautor nekoliko knjiga te tekstova za kataloge izložaba s temama iz Domovinskog rata. Napisao je više znanstvenih i stručnih radova, većinom s problematikom iz hrvatske vojne povijesti, objavljenih u prigodnim zbornicima ili stručnim časopisima. Urednik je više knjiga i autor scenarija za dokumentarni film „Vukovar 1991.“. Ravnatelj je Hrvatskoga memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata u Zagrebu.

Danijel Rehak, vukovarski branitelj, predsjednik Hrvatskoga društva logoraša srpskih koncentracijskih logora.

Prof. dr. sc. **Ivan Rogić**, sociolog, znanstveni savjetnik u Institutu Pilar. Napisao je više knjiga, samostalno i u suradnji, u kojima se obrađuju promjene u suvremenom hrvatskom društvu.

Dr. sc. **Ivica Šola** diplomirao je i doktorirao na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Kao predavač radio je na KBF-u u Đakovu i Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Sudionik je brojnih domaćih i međunarodnih simpozija te prevoditeljskih projekata s njemačkog i talijanskog jezika. Kao publicist surađuje i piše u brojnim domaćim dnevnim listovima i tjednicima. Radi na Odjelu za kulturologiju Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, gdje obnaša dužnost predsjednika Katedre za medijsku kulturu.

Prof. dr. sc. **Sanja Špoljar Vržina** znanstvena je savjetnica u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Diplomirala je i doktorirala na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Suosnivačica je Instituta za antropologiju, Zagreb (1992.) i prvog Studija antropologije pri Sveučilištu u Zagrebu (2000.). Profesorica je an-

tropologije pri Sveučilištu u Zagrebu i na drugim sveučilištima te nositeljica brojnih zaduženja u tijelima nacionalne i međunarodne akademske zajednice; provodi (ko)-autorska istraživanja i publicira s domaćim i međunarodnim timovima u području prisilnih migracija, javnog zdravstva i antropologije.

Dr. sc. **Mateo Žanić**, sociolog, viši asistent u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar – Područnom centar Vukovar. Objavio je nekoliko znanstvenih radova te sudjelovao na više domaćih i međunarodnih konferencija.

Prof. dr. sc. **Dražen Živić** znanstveni je savjetnik u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Posebno se bavi istraživanjima povezanim s demografijom Hrvatske, demografijom malih područja, demografijom braka i obitelji, demografskim posljedicama rata te etnodemografijom. Voditelj je Područnoga centra Instituta Pilar u Vukovaru. Objavio je stotinjak znanstvenih i stručnih radova u časopisima, zbornicima radova i knjigama.

Biblioteka ZBORNICI, knjiga 42

**VUKOVAR '91. – ISTINA I/ILI OSPORAVANJE
(između znanosti i manipulacije)**

Za nakladnike

Vlado Šakić

Dražen Živić

Urednici

Dražen Živić

Sanja Špoljar Vržina

Vinicije B. Lupis

Sandra Cvikić

Izvršna urednica

Mirjana Paić-Jurinić

Recenzenti

Renato Matić

Ljiljana Dobrovšak

Lektura

Ivona Filipović-Grčić

Oblikovanje korica

Zlatko Rebernjak

(grafički studio Forma ultima)

Prijelom i grafičko uređenje

Jelena Marčetić

Tisak

ITG d.o.o., Zagreb

Listopad 2013.

Vukovar '91. — istina i/ili osporavanje
(između znanosti i manipulacije)

P i š u :

Mato ARTUKOVIĆ
Mladen BARAĆ
Ružica BARBARIĆ
Marija BARČOT
Albert BING
Josip ESTERAJHER
Anna GIVARGIZYAN
Tomislav JONJIĆ
Hrvoje KAČIĆ
Patricija KAJIĆ KUDELIĆ
Juraj KOLARIĆ
Danijel LABAŠ
Božo LUJIĆ
Vinicije B. LUPIS
Stjepan G. MEŠTROVIĆ
Vine MIHAJJEVIĆ
Ante NAZOR
Danijel REHAK
Ivan ROGIĆ
Ivica ŠOLA
Sanja ŠPOLJAR VRŽINA
Mateo ŽANIĆ
Dražen ŽIVIĆ

INSTITUT
DRUŠTVENIH ZNANOSTI
IVO **PILAR**

ISBN 978-953-7964-02-3

CIJENA 130 KUNA

9 789537 964023